

Таким чином, за період діяльності УЦР було створено основи військового законодавства – основу організації та діяльності національної армії. Відомо, наскільки важливо, щоб всі дії, які проводяться в тій чи іншій сфері суспільних відносин, включаючи і військові, були юридично закріплені, тобто мали правовий характер. Основу військового законодавства склали Універсали та закони Центральної Ради, постанови Генерального Секретаріату, накази Генерального Секретаріату військових справ та статuti, що були локальними нормативно-правовими актами. Всі ці нормативні акти створювали відповідну правову базу з регулювання організації та діяльності української національної армії²². Слід зазначити, що найбільшу частку склали нормативні накази. Це було пов'язано з тим, що досить часто потрібно було приймати рішення, які потребували негайного виконання. Що ж стосується якості та ефективності дії нормативно-правових актів, то вона була не досить висока. Це було зумовлено поєднанням декількох чинників. В першу чергу, це стихійність військово-політичного руху, невизначеність уряду УНР щодо потреби у власній регулярній армії, незабезпеченість високопрофесійними військовими кадрами, складна внутрішня і зовнішня ситуація в країні.

Глибокий та всебічний аналіз цих проблем має велике практичне значення для вирішення актуальних завдань розбудови національної держави сьогодні. Ця стаття підготовлена в плані розробки науково-дослідної теми “Організаційно-правові засади будівництва Збройних Сил України 1917–1920 рр.”.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою теорії держави і права
Юридичного інституту Тернопільської академії народного господарства
(протокол № 14 від 26 травня 2004 року)*

*Дмитрієнко Ю.М.,
завідувач кафедри соціального патронажу
Університету мислі ім. Н.П. Дмитрієнка
і О.Є. Уколової, член-кореспондент
Міжнародної академії наук екології
та безпеки життєдіяльності,
кандидат філософських наук*

ДЕВІАНТНА ПРАВОСВІДОМІСТЬ: СИНЕРГЕТИЧНА ЗДАТНІСТЬ ВИПЕРЕДЖАТИ КОНКРЕТНО-ІСТОРИЧНИЙ ЦИКЛ ПЕРЕХІДНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ

Модернізаційна здатність нелінійної девіантної правосвідомості, у зв'язку з тим, що вона має відносну самостійність, яка розвивається у абсолютну, як і традиційної, лінійної позитивної правової свідомості, випереджувати наявний конкретно-історичний цикл правового розвитку перехідних правовідносин пов'язана з набагато більш загальними, навіть, граничними.

²² Довбня В. Січові Стрільці київського формування у визвольних змаганнях 1917–1920 рр. – К.: Текст. 2002. – С. 100

парадигмального типу, властивостями передбачення, присутніх у девіантній правосвідомості в цілому, враховуючи той факт, що на межі збільшення соціальної активності маргінальної спадкоємності девіантної правосвідомості, у соціологічно верифікованому розвитковому режимі з загостренням, відбувається зміна циклу соціальної активності правової свідомості. Внаслідок такого випередження, у наявності існує стійкий “аргумент” для позитивної критики суб’єктивної природи девіантної правосвідомості, її залежності від суспільного буття та для визнання абсолютної самостійності девіантної правосвідомості, внаслідок чого створюється усталений вектор певних, комп’ютерно-технологічно спрогнозованих законодавчих зусиль теоретичної соціалізації девіантної правосвідомості як певна форма ментального просторового зв’язку з перехідним правобуттям, що виявляє вторинність суспільної правосвідомості за відношенням до девіантної правосвідомості. Раніше і зараз існували та існують різні точки зору до однієї з найголовнішої функції суспільної свідомості, яку ми розглядаємо як різновид девіантної правосвідомості, випереджувати певний конкретно-історичний цикл розвитку перехідного суспільного буття. Певною мірою більш-менш активно функцію позитивної правосвідомості випереджувати розвиток суспільного буття досліджував у середині 70-х років В.О. Чефранов, після це питання вітчизняною і іноземною філософською, правовою та історіософською думкою не досліджувалось. Стосовно досліджень функції девіантної правосвідомості випереджувати розвиток перехідного суспільного буття ані у вітчизняній, ані у іноземній літературі автору виявити не вдалось. Спробуємо дослідити ці питання у нашій науковій статті.

Зазначена проблема безпосередньо пов’язана з важливим практичним напрямком зовнішньої політики України, націленою на українське самовизначення у світі, а також з державною програмою Київського національного університету ім. Т. Шевченка “Розбудова державності України 1996-2005 рр.”, плановою науковою темою Інституту міжнародних відносин КНУ ім. Т. Шевченка “Розробка міжнародних правових, політичних та економічних основ розбудови Української держави. № 97128”, науковою темою відділення міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету ім. Т. Шевченка “Міжнародно-правові основи зміцнення державності України. № 97132”, з науково-дослідною роботою кафедри загальної соціології Київського національного університету ім. Т. Шевченка “Аналіз етнопонаціональної структури та міжетнічної взаємодії в українському суспільстві”, з темою юридичного факультету Київського національного університету ім. Т. Шевченка “Вдосконалення правового становища суб’єктів господарської діяльності в умовах формування ринкової економіки України” в межах комплексної державної програми “Наукові проблеми розбудови державності в Україні” (тема № 97118; № державної реєстрації 019U007725-2001-2003 рр.) та ін.

У вітчизняній літературі проблему спадкоємності позитивної правосвідомості досліджував у середині 70-х років В.О. Чефранов, деякі ідеї з його досліджень ми будемо творчо розвивати, аналогічних або подібних досліджень автору у іноземній літературі знайти не вдалось, а у зв’язку з тим, що, не дивлячись на близькі тематичні дослідження автора, проблема виявлення природи й сутності функції випередження перехідного суспільного розвитку девіантною правосвідомістю повно розкрити не була, - завданням статті є методологічно-правове окреслення звісних позитивістських вітчизняних та іноземних підходів до виявлення позитивної природи і сутності функції випередження розвитку перехідного правобуття звичайною позитивною правосвідомістю, яку ми ідентифікуємо як різновид девіантної правосвідомості. Систематизація, узагальнення різних точок зору з цього приводу, та враховуючи наші останні актуальні дослідження, окреслення у методологічно-правовому відношенні актуальний портрет сучасної активної функції випередження перехідного пострадянського буття українською девіантною правосвідомістю.

що є метою науковою статті, як у площині позитивного, так й у площині філософсько-правового, синергетично опосередкованого, як методологічно-правового її розуміння.

Почнемо з того, що природа позитивної правосвідомості, у тому числі її функція випередження суспільного буття, значною мірою досліджувалась найбільш активно на вітчизняному терені з середини 60-х до середини 70-х років ХХ сторіччя, після чого науковий інтерес до правової свідомості до кінця сторіччя згасає. Так склалось, що найбільш активно природу і сутність звичайної позитивної правосвідомості вивчали у радянському позитивному правознавстві, марксистській філософії та у радянському історичному матеріалізмі. Не дивлячись на те, що зараз ці наукові вчення є теоретично застарілими та непопулярними, ми не можемо їх обійти, бо у нас нема більш актуального сучасного вітчизняного матеріалу, не враховуючи значні давні теоретичні розвідки, розмірковування та роздуми у ХІХ сторіччі, зокрема І. Ільїна, П. Новгородова, Г. Гегеля та ін.

Отож, звісно, марксистській філософії, як правило, був традиційно не властивий, так званий, вульгарно – матеріалістичний погляд, згідно з яким суспільна свідомість, будучи механічним відбитком суспільного буття, не може ні випереджувати суспільне буття, ні зворотно впливати на суспільне буття. Здатність девіантної правосвідомості як різновиду суспільного, перехідного пострадянського розвитку, випереджувати хід розвитку дійсності (передбачати ті чи інші результати) є чи не найціннішою якістю правової свідомості, яка дозволяє її суб'єктам відносно вільно орієнтуватися у навколишній їх природній та соціальній дійсності. Виходячи з розмірковувань, наприклад, В.О. Чефранова, першого українського філософа права, з його ідей та умовисновків, сама ідея передбачення базується на діалектичному положенні про активне відношення свідомості людини загалом до навколишньої дійсності, таке відношення, яке виявляється у попередній мислительній побудові дій і в ідеальному омріянні результатів цих дій. Відомі у цьому відношенні образні судження К.Маркса про архітектора, який відрізняється від найкращої бджоли тим, що "перед тим як будувати стільник з воску, він вже побудував її у власній голові"¹ і що результат, який настає у кінці процесу праці, "вже на початку цього процесу був у уявленні людини, тобто є ідеалізованою моделлю свідомості"².

Але це означає, що здатність людини охоплювати своєю свідомістю результати діяльності, які у даний момент ще не настали, пов'язана з вмінням випереджувати, ставити перед собою певні цілі та організувати свою діяльність у напрямку досягнення цих цілей. З цього приводу, наприклад, П.К. Анохін зауважує, що випереджуваче відображення є загальною властивістю живої матерії³, і воно пов'язане з пристосувальною діяльністю організмів, з їх умовно-рефлекторною діяльністю, яка характеризується "упередженістю" та "сигналізацією" майбутніх подій, які відбуваються у зовнішньому світі⁴. За думкою В.П. Тугарінова, найбільш загальним фундаментом цієї властивості "є органічна цілездатність, яка властива всій живій природі в цілому"⁵. Живі організми, успадковуючи здатність випереджувати хід зовнішніх подій, стали з найбільшою вигодою пристосовуватись до майбутніх, часто небезпечних явищ зовнішнього світу задовго до того, коли ці явища матимуть місце⁶. На глибокі генетичні передумови свідомості

¹ Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Т. 23. – С. 189.

² Там само.

³ Анохин П.К. Опережающее отражение действительности // Вопросы философии. – 1962. - № 7.

⁴ Ленинская теория отражения и современность. – Москва-София. 1969. – 100 с.

⁵ Тугаринов В.П. Философия сознания. – М., 1971. – С. 55.

⁶ Ленинская теория отражения и современность. – Москва-София, 1969. - С. 133.

як випереджувачого відображення вказують також Ф.І. Георгієв та Ф. Хрустов⁷. У вищих тваринах, які володіють психікою, доцільно сприймати особливу, специфічну для психіки форму, яку І.П. Павлов назвав “рефлексом мети”. За умов нових досліджень з нейрофізіології ця здатність психіки вищих організмів ідентифікується в поняттях “випереджуваче відображення” або “модель потрібного майбутнього”⁸.

За думкою Т. Губермана, будь-яка життєдіяльність організму в цілому має цілеспрямований характер. В цьому знаходить свій вираз біологічна активність мозку, яка сприймається у його здатності завжди пропедевтично моделювати (прогнозувати) майбутнє⁹. Свого найвищого ступеня здатність випереджувачого відображення досягає в свідомості людини. Метою людської діяльності в строгому значенні слова можна назвати лише таку, основним мотивом та суттю якої “є виконання свідомої, тобто зрозумілої, відомої людині мети як омріяного майбутнього, яке досягне, але тільки в уяві”¹⁰ (про мету як особливу форму відображення дійсності¹¹). У нашому контексті здатність ідеально моделювати маргінальний-напівмаргінальний-немаргінальний “майбутній стан” (“потрібне майбутнє”) правової норми в свідомості людини складає саму суть його правомірної і неправомірної поведінки, є праворефлексивною основою “фізіології (та біології і психології) фізичної та розумової активності”, у тому числі й різноджерельної різноциклової соціальної активності позитивної правової свідомості, девіантної правосвідомості¹². Сучасне актуальне, синергетично структуроване як трансгресивно модернізоване, теоретичне та практичне значення проблеми випереджувачого відображення у девіантній правовій свідомості є не тільки у тому, що воно дозволяє глибше вивчити не тільки механізм девіантно-правової (або протиправної, маргінально-протиправної, маргінально-правової) поведінки особистості, але й дає можливість на більш вищому методологічному рівні вирішувати питання, пов’язані з коротко-часо-просторовим, середньо-часо-просторовим та далеко-часо-просторовим прогнозуванням у девіантній правовій свідомості (девіантному процесуальному праві), створюючій маргінальні норми права.

Перед тим як вияснити особливості випереджувачого відображення у девіантній правовій свідомості, доцільно дати його загальну характеристику. Випереджуваче відображення в девіантній правовій свідомості являє собою такий структурний просторовий конфігураційно-становий зв’язок девіантної правової свідомості з сучасним перехідним суспільним буттям, у процесі якого відбувається девіантне відображення не тільки даного маргінально-правового стану правового об’єкту, але й трансгресивні тенденції його розвитку з точки зору еволюційних перспектив немаргінально-правового регулювання суспільних відносин, які існують у площині зміни циклу кризового циклу соціальної активності сучасної девіантної української правосвідомості, щонайменш, на першій некризовий, низький цикл соціальної активності. Як відомо, зміна циклу соціальної активності девіантної правової свідомості має методологією філософію права, синтетичного філософування, опосередкованого синергетикою правосвідомості¹³.

⁷ Георгієв Ф.І., Хрустов Г.Ф. О предпосылках и особенностях сознания // Вопросы философии. – 1965. – № 10. – С. 21.

⁸ Тугаринов В.П. Философия сознания. – М., 1971. – С. 56.

⁹ Губерман И. Чудеса и трагедии черного ящика. – М., 1969. – С. 173.

¹⁰ Тугаринов В.П. Философия сознания. – М., 1971. – С. 58.

¹¹ Трубников Н.Н. О категориях “цель”, “средство”, “результат”. – М., 1968. – С.57.

¹² Бирюков Б.В., Геллер Е.С. Кибернетика в гуманитарных науках. – М., 1973. – С.162.

¹³ Степанян Э.Х. Об относительной самостоятельности идеологии. - М., 1961. – С. 155.

Випереджуюче відображення девіантної правової свідомості може розглядатися в загальному плані більш прискорено у порівнянні з системою стійких правовідносин у розвитку правової свідомості, так і в аспекті конкретного механізму виявлення (функціонування) типово девіантної правової свідомості, що має кризовий цикл соціальної активності. Перший аспект випереджуючого відображення в девіантній правовій свідомості зумовлений внутрішнім суттєвим структурним просторовим зв'язком його з девіантно-маргінальним правовим буттям, який виконує нелінійну функцію закону маргінальних правових структур як лінійного маргінального юридичного, типово маргінально неправового закону, при якому відповідні маргінальні, напівсформовані, напіврозгублені, напівідеалізовані (на 2/3, 1/3 частини та ін.) та напівнеідеалізовані (на 2/3, 1/3 частини та ін.) правові рефлексії можна легко виявити соціологічно за динамікою руху різноментальнощільних складових пропорцій української правової ідіоми як статичного змісту української правової свідомості. Правові ідеї, поняття та відповідні їм психологічні форми можуть завчасно як виникати, так і зникати перед тим, як остаточно або модернізувати, або ремодернізувати ті перехідні, девіантно-маргінальні правовідносини, які виступають як об'єкт девіантно-маргінального правового відображення, природно націленого на еволюційну синергетичну самоорганізацію або засобами власної самоорганізації, або засобами власного саморозпаду. За цих умов, як ніколи, до абсолютного, збільшується роль розумового, владного, імпульсного керування цими розвитковими процесами.

Випередження рівня розвитку перехідних правовідносин у девіантній правосвідомості завжди носить, як правило, об'єктивно-зумовлений характер, тобто позитивно-сцієнтичний, без урахування ідейного боку творення девіантних правових рефлексій як девіантної правосвідомості, які спроможні оптимально розумітися лише, за проведеними дослідженнями, у неопозитивній, філософсько-правовій площині їх методологічної верифікації як методологічно-правовій¹⁴. Воно є специфічним вираженням типово маргінальних, але хаотично, еволюційно зорганізованих потреб перехідного правобуття у модернізаційному нелінійному вдосконаленні засобів синергетичного самоорганізаційного регулювання, які виникають на базі реальних девіантно-маргінальних протиріч перехідної соціальної дійсності.

Думаємо, що зараз, як ніколи, стає найактуальнішою теза старої марксистської філософії та історичного матеріалізму про те, що суперечка між виробничими силами та виробничими відносинами, що виникають у модернізаційній актуалізації традиційних засобів виробництва матеріальних благ, актуально правосвідомлюється не тільки у науковому, політичному, моральному, але й в правовому плані. В перехідні епохи, коли існуюча система права вже не задовольняє традиційних потреб перехідного суспільства, виникаючи внаслідок девіантного розвитку виробничих сил, як правило, передові прошарки суспільства висувають нові правові погляди, трансгресивно аналізують нову систему установ, таку що більше відповідає "духу часу ринкової економіки". Як приклад можна привести правовий стан французької літератури напередодні французької революції 1789 року. Так у правовій свідомості французьких просвітителів та французьких матеріалістів були ідентифіковані нові правові ідеї, які відповідали новим економічним відносинам, що виникли в надрах феодального суспільства, такі, як права

¹⁴ Дмитрієнко Ю.М. Проблеми дистанційної асиметрії права і закону у теоретичній проекції посттоталітарної правосвідомості (до актуалізації ідей П.І. Новгородцева про правову державу в контексті завдань сучасної політичної реформи) // *Ідея правової держави: історія і сучасність. Спеціальний випуск. Частина 2.* – Луганськ: Луганська академія внутрішніх справ МВС ім. 10-річчя незалежності України, 2004. – С. 46-54.

законність, суверенітет народу, цивілізована форма політичного правління та ін¹⁵. Отже, відносно випередження традиційною правовою свідомістю та абсолютне випередження девіантною правосвідомістю нової девіантно-маргінальної правової дійсності проходить не на пустому місці – воно є відображенням спочатку типово старих-маргінально-старих - маргінально-нових - нових правовідносин, що виходять з нової соціально-економічної бази, з нових форм власності, а це означає, що воно виникає з них та після них, тобто відстає від них і одночасно випереджає даний рівень емпіричних маргінальних перехідних правовідносин¹⁶. Традиційно об'єктивна зумовленість випереджаючого відображення в девіантній правовій свідомості представлена більш суворо у порівнянні з діями іншими видами маргінальної суспільної свідомості (наприклад, мистецтвом, філософією, моральністю за часів посттоталітаризму), що зумовлено яскраво вираженим структурним зв'язком цієї свідомості з системними. Немаргінальне, пролонгативне передбачення у девіантній правовій свідомості є не чим іншим, як неповним маргінальним пізнанням і типово девіантним відображенням перехідної правової дійсності, його сучасної синергетичної діалектики. Тому саме вираз маргінально-пропедевтичне "відображення майбутнього" означає більш глибоке маргінально-парадигмальне пізнання перехідного праворефлексивного дійсного як процесуально здійсненого девіантного права у формі девіантної правосвідомості з точки зору його синергетичної розв'язкової тенденції (перспективи) як актуально пріоритетної. Раніше неодноразово відмічалось, що будь-яке випереджуюче відбиття пов'язане з цілепокладеною діяльністю людини. Для більш точного розуміння випереджаючої можливості девіантної правової свідомості ця обставина має найважливіше значення. Незалежно від того, чи йде річ про конкретний механізм дії маргінальної правової норми, в якій девіантно проектується (моделюється як можливе) майбутня маргінально-правова поведінка особистості, що підпадає під типово правові оцінки, чи про трансгресивні можливості девіантної правової свідомості в цілому або частково, або абсолютно випереджувати даний рівень емпіричних, девіантно-маргінальних правовідносин, випереджуюче девіантне, згодом девіантно-маргінальне правове відображення завжди пов'язане з категорією цілі. Як правильно відмічає Д.А. Керімов, за власною метою право "безпосередньо виражає випереджуюче відображення свідомістю дійсності, і саме в цьому полягають творчі потенції права у перебудові дійсності"¹⁷.

Інакше кажучи, мета в маргінальному праві – це не тільки відображення і закріплення дійсних правовідносин, але й, можливо, певна статична форма перехідного "майбутнього в дійсному", прообраз (ідеальне предвизначення) того суспільного стану (результату), до якого свідомо намагається дійти законодавець за маргінальними правовими нормами, створеними у актах девіантної правосвідомості парадигмально¹⁸.

Правова мета як ідеальне передбачення результату, на досягнення якого націлені рефлексивні результати девіантної правосвідомості, взагалі характеризує всі форми і види теоретичного управління. Але тільки в праві мета набуває "стандартного" узагальнення у вигляді розумового образу правової поведінки як правомірної, зафіксованої в правовій нормі. Як мислячий

¹⁵ История философии. Т. 1. – М., 1957. – С. 539-580.

¹⁶ Живкович Л. Теория социального отражения. – М., 1969. – С. 256.

¹⁷ Керимов Д.А. Философские проблемы права. – М., 1972. – С. 375.

¹⁸ Керимов Д.А. Философские проблемы права. – М., 1972. – С. 377; Лукашова Е.А. Социалистическое правосознание и законность. – М., 1973. – С. 196; Трубников Н.Н. О категориях "цель", "средство", "результат". – М., 1968. – С. 57.

правоусвідомлений образ маргінально-правова мета виникає раніше, ніж її перетворення у правовому житті. Маргінальною правовою метою є ідеальний девіантний, маргінально-правовий “внутрішній образ” предметів, що підлягають девіантній правосвідомості¹⁹; у цій меті вони раніше відмічаються людиною ще в їх суб’єктивній формі²⁰. З маргінально-парадигмальною метою девіантної правової свідомості тісно пов’язана така його типова ознака, як маргінальне та девіантно-маргінальне правове буття. Відображаючи маргінально-правову дійсність не просто такою, якою вона є, але й з точки зору того, якою вона повинна бути, девіантна правова свідомість якби відмічає певну ієрархічно упорядковану перспективну схему (модель) тих чи інших перехідних суспільних правовідносин.

Розглядаючи девіантну поведінку людини з точки зору прав та обов’язків, вказуючи на ймовірні наслідки у випадку їх невиконання, девіантна правова свідомість якби створює парадигмально-девіантний образ не тільки самої маргінальної правової діяльності, але й результат такої діяльності, яка підпадає під типові правові оцінки і тим якби орієнтує (програмує) тепер вже типово девіантно-маргінальні правові дії і вчинки особистості.

Отже, у маргінально-правовій меті, які фіксується девіантним правовим відображенням, втілюється не тільки актуальна правова свідомість маргінальної правової, як і маргінальної неправової потреби і об’єктивних немаргінальних правових можливостей її задоволення, але й орієнтація суб’єкта на активне використання цих можливостей для досягнення бажаного результату, на з’ясування тих потенцій, які засновані у маргінальній правовій поведінці. У цих випадках девіантна правова свідомість виконує роль як девіантно-правової, так і девіантно-неправової соціальної проекції: створює образ-модель “потрібного майбутнього”, звертає увагу суб’єкта на подальшу, ще маргінальну, але вже типово налаштовану правову перспективу. Абсолютно випереджуючі можливості девіантної правової свідомості виявляються у всіх без виключення ланках її вільної девіантно-нерівноважної відкритої структурної просторової організації у конкретно-історичному часі – уже хоча б тому, що як маргінальна правова мета, так і відповідне перехідне правобуття є невід’ємними елементами не тільки маргінальних правових норм як актив девіантної правосвідомості, але й відповідної маргінальної та девіантно-маргінальної правової ідеології і психології, маргінального теоретичного і буденного правового відображення, девіантно-маргінальних колективних і індивідуальних правових уявлень. Однак, які б з елементів просторової структури правової свідомості ми не аналізували з точки зору якісного випереджуючого відображення, ми не повинні виходити з тієї соціальної посилюючої, що в принципі всіляке випереджуюче відображення, його характер і мірила, пов’язані перш за все з існуванням прогресивних верств суспільства, наділених історичною перспективою. Разом з тим слід зауважити, що у межах одного і того ж соціального типу девіантної правової свідомості здатність абсолютно випереджуючого відображення не в рівній мірі представлена в різноманітних формах цієї свідомості. В літературі все частіше вказується з цього приводу, як на домінуюче, на загальне філософсько-правове міркування про те, що “ненормативна” правова свідомість повинна відображати економічні та інші суспільні відносини ще задовго до того, як вони приймуть нормативну форму, але й відображатимуть ту сторону, яка потребує завчасної чіткої юридичної регламентації²¹. Саме в цьому сенсі, наприклад, Ф. Енгельс говорить про те, що в кожному окремому випадку економічні факти, щоб отримати санкцію у формі закону,

¹⁹ Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Т. 12. – С. 718-719.

²⁰ Там само.

²¹ Фарбер И.Е. Правосознание как форма общественного сознания. – М., 1963. – С. 23.

повинні приймати форму юридичного мотиву²². Цей мотив містить в собі обґрунтування необхідності прийняття тієї чи іншої норми її характеру як певній істинні. Вважається, що граничні синергетичні межі випереджуючого девіантного відображення, а також і його достовірність залежать, передусім, від того, з якою мірою глибини (юридичної адекватності) девіантно правоусвідомлюються закономірності розвитку перехідних правовідносин і з цієї точки зору пояснюється необхідність їх суворого немаргінального правового регулювання. При такому підході до проблеми на перше місце висувається саме та наукова форма девіантного правового відображення, що володіє найбільшими пізнавальними можливостями, особливо, якщо вона виходить з позицій прогресивних потреб пострадянського суспільства. Саме в цій галузі девіантного правового відображення в найбільшій мірі виявляється прогностична функція девіантної правової свідомості. Розробка відповідних наукових поглядів у багатьох відношеннях йде, як правило, попереду діючого законодавства, вона може випереджати також правову ідеологію, психологію, не кажучи вже про буденні правові погляди та індивідуальну правосвідомість. Випереджуюча функція науково-правової свідомості пов'язана з концептуальною тенденцією останньої до істинного об'єктивного пізнання ще не досліджених сторін, зв'язків і відносин, що закладені в актуальному маргінальному правовому об'єкті. Науково-теоретичні правові погляди як система суворих абстракцій можуть ідеально "перебудовувати" існуючі правовідносини, створювати оптимальні проекти правового регулювання, теоретично висувати рекомендації, пов'язані з тим чи іншим напрямком розвитку девіантної правової свідомості в цілому і правової практики. Думаємо, що генеральним розвитком девіантної правосвідомості, що мають кризовий цикл соціальної активності, є той, що виводить трансгресивну її трансформацію на такі шляхи, які сприяють зміні кризового циклу соціальної активності, щонайменш, на перший некризовий, низький. Як вже відомо, такими шляхами оптимального розвитку є синергетичні.

Відкриваючи суттєві сторони перехідного соціального розвитку та фіксуєючи їх в поняттях та їх об'єднаннях (синергетичні судження, умовисновки, закони, теорії, гіпотези), науково-правова свідомість може розкривати істинні синергетичні закономірності (закони), зв'язки дійсності, і виділяючи серед них такі типові, що повинні парадигмально "висвітлюватись" девіантною правовою свідомістю, передбачувати на рівні маргінальної парадигми девіантної правосвідомості подальший рух маргінальних правових явищ, тобто може ідеально їх передбачити. Здатність до об'єднання, що притаманна теоретичним знанням, є гносеологічним джерелом передбачення, гносеологічною передумовою трансгресивного переходу відображальної функції девіантної правосвідомості в перетворюючу, коли змінюється кризовий цикл її соціальної активності на перший некризовий²³.

Як можна зрозуміти, коли змінюється кризовий цикл соціальної активності девіантної правосвідомості на некризовий? Думаємо, що, за умов перехідного посттоталітарного праворозвитку критеріями наявної оптимізації кризового циклу соціальної активності девіантної правосвідомості є збільшення соціальної орнаміки чинної української нормативно-правової бази, широке застосування міжнародної законодавчої бази у вітчизняній правозаконодавчій, приєднання вітчизняної чинної нормативної бази до світового правового поля, внаслідок чого повинна змінитися правова і правоосвітня культура мислення, правозастосування та нормотворення, процедура прийняття цивілізаційно налаштованих українських законів та ін.

²² Маркс К., Енгельс Ф. Сочинения. Т. 21. – С. 312.

²³ Живкович Л. Теория социального отражения. – М., 1969. – С. 278.

Незважаючи на досить широкі, навіть абсолютні випереджуючі можливості, науково-правове відображення разом з тим, якимось чином є обмеженим як загальними гносеологічними законами розвитку будь-якого знання взагалі, так і особливостями позитивного права як деякої зафіксованої догматичної правової системи (реальності), що входить до об'єкту цього правового пізнання. Окрім того, мірила випереджуючого девіантного відображення правових теорій залежать також й від їх соціально-економічної націленості. Достатньо високими можливостями випереджуючого відображення володіє також і цивілізовано узгоджена вітчизняна правова ідеологія, що, як і наука, також прагне до істинного пізнання об'єктивних зв'язків і відносин перехідного правобуття, до розкриття оптимальних закономірностей правового об'єкту. У нашому контексті маргінальні правові ідеї, що є безпосереднім відображенням сучасної різноджерельної політичної свідомості, парадигмально передують створенню маргінальних правових норм як актів девіантної правосвідомості та їх відповідному маргінальному тактичному здійсненню. Наявність ідеї, за П.В. Копніним, "слугує передумовою практики, щоправда, не єдиної, але надзвичайно важливої, що накладає свій відбиток на специфічність практики, як істина людської форми діяльності"²⁴. Як наслідок, маргінальні правові поняття власно ідеологічного порядку, за певних умов, можуть передувати також і появі відповідних правових теорій. Раніше, так звана, марксистсько-ленінська правова ідеологія "як частина революційного світогляду пролетаріату", яка звісно, сформувалася набагато раніше до початку розвитку розгалуженої системи, наприклад, радянських юридичних наук. Вироблявся світогляд пролетаріату як нова модель "революційного" правосвіторозуміння. Як звісно, К. Маркс та Ф. Енгельс вже в "Маніфесті Комуністичної партії" виклали цілий ряд правових ідей, що безпосередньо виражають ставлення революційних класів суспільства до буржуазної держави, права, закону та ін., що знайшли своє відображення у конкретних правових науках лише згодом. Маргінальна правова психологія, як галузь типових соціально-правових хвилювань, також може випереджувати рівень розвитку маргінальних суспільних правовідносин. Навіть в такій, здавалося б безпосередній формі відображення, якою є звичайне людське сприйняття, "в прихованій формі відбувається своєрідне праворефлексивне моделювання будь-якої діяльності як справжньої, так і майбутньої, а також моделювання майбутніх правових станів об'єкта, який перетворює людина"²⁵. Випереджуюча функція девіантної правової психології виявляється також і в аспекті конкретно-абстрактного механізму дії девіантної правової свідомості. Зазвичай, передбачення як відносне (некризовий цикл соціальної активності), так й абсолютне (кризовий цикл соціальної активності) результатів (наслідків) того чи іншого девіантного акту поведінки, що підпадає під правові оцінки, здійснюється передусім на психологічному рівні, який важко вимірювати з точки зору соціальної активності, бо він більш є індивідуалізованим, прихованим. Стосовно буденної девіантної правової свідомості, то для неї характерні більш обмежені мірила випереджуючого відображення, що пов'язано з недостатністю правомірної достовірності відображення в цій свідомості. Буденна девіантна правосвідомість, що побудована, головним чином, на емпіричному маргінальному спостереженні та в безпосередньому досвіді, часто обмежується звичайними уявленнями, пов'язаними з конкретними випадками застосування як маргінальних, так й немаргінальних правових норм, вона не підіймається до широких теоретичних узагальнень. Але й ця свідомість, як зазначалося раніше, може мати в собі певні позитивні ідеї, пов'язані з удосконаленням чинного законодавства, з перспективами

²⁴ Копнин П.В. Идея как форма мышления. – К., 1963. – С.90

²⁵ Коршунов А.М. Теория отражения и творчество. – М., 1972. – С. 78.

оптимального функціонування державно-правової організації та ін., випереджуюче відображення в буденній девіантній правосвідомості може мати сенс й позитивне значення лише в тому випадку, якщо зможе наблизитися до наукових ідей та образів.

В цьому плані кожна окрема особистість, що є членом того чи іншого колективу (стану), також спроможна вносити свою частку до модернізаційного розвитку сучасної девіантної правосвідомості, до збільшення розширення випереджуючих можливостей, якщо вона виявляє в цьому свою соціальну активність та зацікавленість. Ті індивідууми, що пов'язані з правовою життєдіяльністю суспільства професійно, відіграють визначну роль у випереджуючому правосвідомленні, бо для них висунування нових правових ідей відбувається на парадигмальному уявленні їх як початково немаргінальних, пов'язаних із лінійною законотворчою або законодастосовною діяльністю, є найважливішою типовою соціальною функцією. При розгляді питання про роль індивідуальної девіантної правової свідомості у випереджуючому відображенні необхідно особливо підкреслити значення розумової діяльності видатних особистостей, чий талант, глибина пізнання й практичний досвід дозволяє недевіантно передбачити хід соціально-правового розвитку перехідного суспільства в світлі не тільки найближчих, але й віддалених правоперспектив.

Випереджуюче відображення перехідного рівня розвитку процесуального правобуття в певній мірі притаманне також і маргінальним нормам права як актам девіантної правосвідомості. Воно виявляється не тільки в плані конкретного механізму сучасного технологічного комп'ютерного моделювання (програмування) праворефлексивного майбутнього, "потрібного" з точки зору даного конкретно-історичного стану українського часо-простору чи суспільства, правомірної та неправомірної поведінки особистості, але й у більш широкому аспекті. Маргінальні норми права, подібно до інших елементів девіантної правової свідомості, й, особливо, девіантної правової ідеології та науки, можуть випереджувати рівень емпіричних перехідних правовідносин, що ними регулюються. Щодо немаргінальної спроможності випереджуючого відображення девіантної правосвідомості в конкретно маргінально-нормативній сфері девіантної правової свідомості, ми знову вимушені звернутися, наприклад, до історії давнього римського права. Римське право, як це ми вже частково показали в попередніх роботах, було таким оптимальним юридичним узагальненням сучасних йому емпіричних правовідносин, що воно, хоча і було завершеним правом "простого товарного виробництва"²⁶, тобто є докапіталістичним правом, але на той же час, містило "в собі й більшу частину правових відносин капіталістичного періоду"²⁷. Одним з яскравих прикладів в цьому відношенні можуть слугувати деякі правові норми, що регламентують шлюбно-сімейні відносини в Давньому Римі. Зміст цієї форми шлюбу полягав у відсутності особою та майновою залежності жінки від чоловіка; цей шлюб уявляв собою повністю вільний союз двох повністю рівноправних осіб, не пов'язаних жодними юридичними зобов'язаннями; цей шлюб міг бути розірваним не лише за взаємним погодженням подружжя, але й за ініціативою кожного з них окремо. Цей шлюб без влади (*sine manu*) являв собою діаметральну протилежність шлюбу з владою (*cum manu*) й знаходився в наявному протиріччі з існуючою системою рабовласницьких суспільних відносин, типовим виразом яких в сфері родини було право повного і безапеляційного панування власника будинку над жінкою й іншими членами родини, що розглядалися лише як об'єкти його правової влади. Тим не менш, протягом певного часу ці дві форми шлюбу існували поруч та могли бути використані за вибором тих, що беруть

²⁶ Маркс К., Енгельс Ф. Сочинения. Т. 36. – С. 145.

²⁷ Там само.

шлюб. Тобто ці дві норми як типово маргінальні, створені девіантною римською правосвідомістю, як бачимо, вільно, додамо неколізійно, існували протягом певного часу, та конкуруючи, трансформувалися засобом правобуттєвої компресії або звуження. виключення норми *cum tati*, подальший розвиток єдиної, вже немаргінальної правової норми *sine tati*. У подальшій історії Давнього Риму шлюб *cum tati* повністю сходиться зі сцени та поступається місцем шлюбу *sine tati*, що став єдиною основою родини. Виникнення та становлення даної форми вільного шлюбу на фоні існування рабовласницьких правовідносин за часів початкового історичного становлення нової, типово девіантної римської правосвідомості як еволюційно-телеологічної, випередив не тільки рабовласницькі, але й феодалні виробничі правовідносини²⁸. Можна навести й інші приклади випереджуючого відображення певного рівня розвитку процесуального правостановлення у типово маргінальних правових нормах. Так, наприклад, австрійське Укладення 1811 року, що було укладене на базі буржуазних принципів свободи, економічного підприємництва, індивідуалізму, ніби випереджувало дійсні господарсько-правові відносини країни, в якій у цей час капіталістичні відносини повністю ще не завершили свого розвитку і яка, за свідченнями деяких авторів, ще повинна була “доростати” до цих принципів²⁹. Більш того, історичному розвитку відомі випадки “забігання наперед” не тільки типово маргінально-правових, але й політичних форм суспільного устрою як змістів актів девіантного правосвідомлення. Характерною в цьому відношенні є ситуація, пов’язана, наприклад, з липневою революцією у Німеччині (1848 рік), яка “нав’язала ззовні політичні форми, що відповідають розвиненій буржуазії”. Між тим, в цей час “німецькі економічні відносини ще далеко не досягли того ступеня розвитку, якому відповідали ці політичні форми”³⁰. Розглядаючи питання про випереджуюче відображення девіантними правовими нормами певного конкретно-історичного рівня розвитку правового буття, потрібно все ж таки мати на увазі, що межі випереджуючого девіантного правового усвідомлення в цьому випадку як цілісної парадигми девіантних праворефлексій носять абсолютно-відносний характер, бо основна мета маргінальних правових норм як актів девіантної правосвідомості – це методологічно-функціональне обслуговування безпосередньо конкретно-історичних перехідних правових рефлексій як девіантного процесуального права, а не тих синергетично структурованих, які ще не існують. І якщо б маргінально-правові норми втратили своє головне призначення – слугувати подвійними, маргінально праворефлексивними орієнтирами найближчої зміни кризового циклу соціальної активності девіантної правосвідомості і звузили б свою роль виключно до немаргінальних прогностичних функцій, їх існування втратило б практичний зміст³¹.

Подальше дослідження природи маргінальних правових норм як актів девіантної правосвідомості сприятиме раціональному винаходженню найоптимальніших шляхів актуальної трансформації української правової системи.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою правового супроводження соціальної роботи
Університету мислі ім. Н.П. Дмитрієнка і О.Є. Уколовой
(протокол № 17 від 2 червня 2004 року)*

²⁸ Покровский И.А. Основные проблемы гражданского права. – Пг., 1917. – С. 155.

²⁹ Там само. – С. 38.

³⁰ Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Т. 3. – С. 185.

³¹ Степанян Э.Х. Об относительной самостоятельности идеологии. - М., 1961. – С. 89.